

Muhammed Hâmid Efendi'nin Risâle-i Mecidiyye Adlı Risalesi

Şenol SUSOY

Öz

Konu ve Amaç: Müderris bir sülalenin ferdi ve Namık Kemal'in de hocalarından olan Muhammed Hâmid Efendi'nin padişah Abdülmecid'e ithaf ettiği Risâle-i Mecidiyye, İslam akaidi üzerine yazılmış bir eserdir. 1850 yılında yazılan bu risale, tek nüshasıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Hâmid Efendi, eserinde Türkçe ve Farsça şiirlere de yer vermiştir. Çalışmanın amacı, Hâmid Efendi'nin ilmi ve düşünce yapısını tanıtarak ilim dünyasına mütevazı bir katkı sunabilmektir.

Yöntem: Bu çalışma, literatür taraması ve kaynak analizine dayanmaktadır. Çalışma hazırlanırken Hâmid Efendi'nin hayatı, eserinin içeriği incelenmiş ve kullandığı kaynaklar ortaya çıkarılmıştır. Eserin özgün nüshası üzerinde çalışmalar yapılmış ve transkripti ekte sunulmuştur. Ayrıca Hâmid Efendi'nin risâlesini yazma sebebi ve dönemin koşulları da ele alınmıştır.

Bulgular: Risâle-i Mecidiyye, imânın tanımı ve mahiyeti üzerine yazılmıştır. Eser, Ehl-i sünnet inancına göre imânın kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olduğunu savunur. İmân-amel ilişkisi ve imânın artma ve eksilme özellikleri tartışılmıştır. Hâmid Efendi, İmam Maturidi, İmam Eş'âri, İmam-ı Azam ve İmam Şafi gibi âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Nadiren yer verilen manzum kısımlardan dolayı eserde edebî bir dil kullanıldığı da görülmüştür.

Sonuç: Hâmid Efendi, imânın mahiyeti konusunda Hanefî mezhebi ve Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerini benimsemiştir. İman, kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olarak kabul edilmiştir. Eser, Hâmid Efendi'nin ilmi seviyesini ve edebî yetkinliğini gösterir. Bu çalışma, Hâmid Efendi'nin ve Risâle-i Mecidiyye'nin İslam düşüncesindeki önemini vurgular.

Anahtar Kelimeler: Risâle-i Mecidiyye, Muhammed Hâmid Efendi, İman, Tasdik, İkrar, Amel.

Muhammad Hamid Efendi's Risâlah Named Risâlah Majidiyyah

Abstract

Subject and Purpose: The Risâlah Majidiyyah, written by Muhammad Hâmid Afandî, a member of a family of scholars and one of Namîq Kamal's teachers, is a work on Islamic creed dedicated to Sultan Abdulmajid. Written in 1850, this treatise is preserved in a single manuscript in the Ottoman Archives of the Prime Ministry. Hâmid Afandî includes Turkish and Persian poems in his work. This study aims to introduce Hâmid Afandî's

Millî Eğitim Bakanlığı, Karabük, nkuloglu@bartin.edu.tr
Ministry of Education, Karabük/Türkiye

*This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Susoy, Şenol. "Muhammed Hâmid Efendi'nin Risâle-i Mecidiyye Adlı Risalesi" *Mutalaa* 3/2 (Haziran 2024), 126-145

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2813-4249
ROR ID: ror.org/00jga9g46
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.12668070

Geliş tarihi: 29.05.2024
Kabul tarihi: 30.06.2024

scholarly and intellectual framework, thereby making a modest contribution to the world of knowledge.

Method: This study is based on a literature review and source analysis. While preparing the study, the life of Hâmid Afandî and the content of his work were examined, and the sources he used were identified. Studies were conducted on the original manuscript of the work, and its transcription is provided in the appendix. The reasons for Hâmid Afandî's writing of the treatise and the conditions of the period were also discussed.

Results: Risâlah Majidiyyah is written on the definition and nature of faith. According to the Sunni belief, the work argues that faith is affirmation by the heart and declaration by the tongue. The relationship between faith and deeds and the features of the increase and decrease of faith are discussed. Hâmid Afandî includes the views of scholars such as Imam Maturidi, Imam Ash'ari, Imam Azam, and Imam Shafi. The work also uses literary language due to the rarely included poetic sections.

Conclusions: Hâmid Afandî adopts the views of the Hanafi sect and Sunni scholars on the nature of faith. Faith is accepted as affirmation by the heart and declaration by the tongue. The work demonstrates Hâmid Afandî's scholarly level and literary competence. This study highlights the importance of Hâmid Afandî and Risâlah Majidiyyah in Islamic thought.

Keywords: Risâlah Majidiyyah, Muhammad Hâmid Afandî, Faith, Affirmation, Acknowledgment, Action

1. İman ve İmana Dair Farklı Yaklaşımlar

Arapçada güven içinde bulunmayı ifade eden “emn” kökünden türemiş olan imân sözcüğü, bir kimseyi söylediği sözde doğrulamak ve söylediğini kabul edip “kalben tasdik etmek” anlamlarına gelir. Terim olarak ise imân, “Hazreti Peygamberin Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği hususları bilip tasdik ve bunu söz ya da fiil olarak ikrar etmek” şeklinde tanımlanmıştır.¹

İslâm düşünce tarihinde imânın mâhiyeti en çok tartışılan konulardan biri olarak karşımıza çıkar. Hz. Osman'ın şehadeti akabinde meydana gelen siyasî ayrışmalar, akidevî tartışmaları doğurmuştur. Müslümanlar arasında cereyan eden akidevî tartışmalardan biri de imânın tanımı, mâhiyeti ve imân-amel ilişkisi meselesidir.² İslâm âlimlerinin akla ve nakle verdikleri önem ölçüsünde kullandıkları yöntem de imâna dair farklı yaklaşımlarda bulunmalarına sebep olmuştur.³

İslâm âlimleri arasında imân çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu görüşler: “Kalbin tasdikidir”; “İman, kalp ile tasdik, dil ile ikrardır”; “İman, sadece dilin ikraridir”; “İman, kalbin marifetidir”; “İman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve ameldir” tanımları ile örneklendirilebilir.⁴

Hâricîler, Mu'tezile ve Şîa imânı kalbin tasdikî, dilin ikrarı ve uzuvların ameli olarak görmektedirler. Bunlara göre amel, imânın bir parçasıdır. Hâricîler, ilahî emir yasakları çiğneyen birini kâfir kabul edip ebedî cehennemde kalacağını kabul etmişlerdir. Mu'tezile'ye göre ise bu kişiler imândan çıkmakla birlikte küfre girmemişler fakat ikisi

¹ Temel Yeşilyurt; “İmânın Mahiyeti”, *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 289.

² Rumeysa Özen, *İlk Dönem İmânın Mâhiyeti Tartışmaları (Zeyd b. Ali- Ebû Hanife ve Kâsım b. Sellâm Özelinde)*, (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2021), s. 6-7.

³ Özen, *İlk Dönem İmânın Mâhiyeti Tartışmaları*, I.

⁴ Özen, *İlk Dönem İmânın Mâhiyeti Tartışmaları*, 86.

arasında bir yeredirler. Tövbe etmeden ölmeleri halinde ebedî olarak cehennemde kalacaklardır.

İman, dil ile ikrardır görüşünü kabul edenlerin başında Kerrâmiye ve Mürcie mezhepleri gelir. Onlara göre kalb ile tasdik olmasa bile, dil ile ikrar yeterlidir.

Cehmiyye mezhebine göre ise imân, marifetten ibarettir. Bunlara göre tasdik olmaksızın Allah'ı, Peygamberi ve haber verdiklerini bilmek, mümin olmak için yeterlidir.

Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre imânın hakikati, kalp ile tasdikten ibaret görülmekte ise de bu konuda farklı yaklaşımlar da vardır. Bu tasdik, Peygamberi ve getirdiği haberi bilip kabullenmeyi yani tasdik etmeyi ifade eder. İmanı, kalbin tasdiki olarak gören âlimler arasında başta İmam Mâturîdî ve Eş'arî olmak üzere bunlara bağlı olan âlimleri saymak mümkündür.⁵

Hanefî mezhebine göre imânın en yaygın tanımı "Kalp ile tasdik, dil ile ikrardır." Tasdik imânda asıl rükündür. İkrar ise tasdikten ilave rükünü olarak kabul edilmiştir.⁶

2. Muhammed Hâmid Efendi

Muhammed Hâmid Efendi Kars'ta yetişen büyük âlimlerden olup aynı zamanda mutasavvıf, seyyid, nakibüleşraf, hattat, şair ve müderristir. 1779 yılında⁷ Ahıska'da⁸ doğmuştur. Kendi verdiği bilgilere göre nesebi şöyledir: "Vâ'iz-zâde-i Erzurum Karsî es-Seyyid Muhammed Hâmid bin Hasan Efendi ibn Zeyne'l-Âbidîn Efendi ibn Ahmed Efendi ibn Ya'kûb Efendi el-Meşhûr bi-Sarı Vâ'iz ibn Ahmed Efendi ibn el-Hâcî Bâlî."⁹

Ailesi, 1579 yılında Doğu serdarı Lala Mustafa Paşa'nın Kars'ı imarından sonra Kars'a yerleştirilen ailelerdendir. Dedeleri Vâizzâde olarak anılmakta ve Kars'ta "neşr-i ulûm ve tedrîs ile meşgûl"düler şeklinde tavsif edilmektedir. Muhammed Hâmid Efendi de Vâizzade Cami medresesinde müderrislik yapmıştır.

⁵ Yeşilyurt; "İmânın Mahiyeti", 290.

⁶ Yeşilyurt; "İmânın Mahiyeti", 289. A. Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993), 17.

⁷ Fahrettin Kırzıoğlu ve Banıççek Kırzıoğlu (ö. 1193/1779) tarihini vermekte iseler de bir soru işareti bırakmışlardır. Banıççek Kırzıoğlu, Namık Kemal'in Karstaki Hocası Müderris Büyük Hâmid Efendi (1779?-1854), *Türk Kültürü II/22*, (1964), 205. Esad Mehmed Efendi, Hâmid Efendi'nin 1192/1778 yılında doğduğunu yazmaktadır. Esad Mehmed Efendi, *Bâğçe-i Safâ-Endüz*, haz. Dr. Rıza Oğraş, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), 111. 1251/1835 tarihli nüfus sayımında ise 55 yaşında kaydedildiğine göre ise 1196/1782 tarihi ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Arşivi (BOA), *Nüfus Defteri (NFS.d)*, No: 2758, 3b; Muhammed Hamid Efendi, *Risale-i Mecidiyye*, vr. 7. Muhammed Hâmid Efendi, yaşının yetmiş olduğunu söylediği şiirinde 1264 olarak düşürdüğü tarihten de 1194/1780 yılı ortaya çıkmaktadır. Muhammed Hâmid, Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, *Divan-ı Hâmid*, No. 1049, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 56^a. Hâmid Efendi'nin 1266 başlarında hükümete yazdığı dilekçede yaşının yetmiş geçtiğini söylemesinden ise onun doğumunun 1196/1782 yılından önce doğduğu anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *İ.MVL*, 171/5080.

⁸ Hâmid Efendi, divanında "Mevlidüm Ahışadur muhlis muhâcîr ârifüm / Meskenüm Kars oldu ahir bana toprağı nasîb" diyerek Ahıska'da doğduğunu yazmıştır. Muhammed Hâmid, *Divan-ı Hâmid*, No. 1049. *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 56^a. Atalarının 1579'dan sonra Kars'a yerleştirilen ailelerden olduğu bilinen Muhammed Hâmid Efendi'nin Ahıska'da doğmuş olması babasının görevi ya da geçici bir muhaceret sebebiyle olabilir. Muhammed Hâmid Efendi hakkında bilgi veren yazarlar, onun Kars'ta doğduğunu ya da Karşlı olduğunu yazmaktadır. Banıççek Kırzıoğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Vâ'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, (Ankara: San Matbaası, 1987), 3. Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınevi), I/ 332.

⁹ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 2^a.

Muhammed Hâmid Efendi'nin Risâle-i Mecidiyye Adlı Risalesi

Muhammed Hâmid Efendi bütün tahsilini Kars'ta tamamlamıştır. Osman Efendizâde es-Seyyid Mehmed Emin Efendi, Karanlı Sarrâczâde İsmail Efendi ve kardeşi Sarrâczâde Mustafa (Mecdi) Efendi'den dersler almış, 1235/1820'de hocası Sarrâczâde Salih Efendi'den icazet alarak müderris olmuştur. Pek çok öğrenci yetiştiren Muhammed Hâmid Efendi'nin öğrencileri arasında Erzurum müftülerinden Solakzade Ahmed Tevfik Efendi (1817-1895), Karanlı şair Süleyman Şâdi (1830-1900), Karanlı müderris şair Ahmed Hamdi / Küçük Ahmed Efendi (1816-1887) ve meşhur vatan şairimiz Namık Kemal bulunmaktadır. Kars mutasarrıfı Abdüllatif Paşa'nın torunu olan Namık Kemal 13-14 yaşlarında iken Mart 1853 - Temmuz 1854 tarihleri arasında Hâmid Efendi'den ders almıştır.¹⁰ Muhammed Hâmid Efendi 1854 yılında Kars'ta vefat etmiştir.¹¹

Muhammed Hâmid Efendi'nin Divan'ında yer alan şiirlerden, onun Arapça ve Farsçaya önemli ölçüde hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Hâmid Efendi'nin irticalen ve etkili bir hitâbet kabiliyeti yaşadığı dönemde daği bilinmekteydi. Bir hitabesinde "Asâkir-i Nizâmiyye"yi övdüğü için Hâmid Efendi'ye 4000 kuruş ödenmesine dâir mâliye nâzırına 7 Şaban 1266 (18 Haziran 1850) tarihinde emir verilmesi, onun konuşmasının ne kadar etkili olduğunu ispatlamaktadır.¹² Sohbet toplantılarında divanın başköşesinde oturduğu anlatılan Vâizzâde Hâmid Efendi'nin zaman zaman bu toplantılarda irticâlen şiirler söylediği de bilinmektedir.¹³

Hâmid Efendi, öğrenci yetiştirmenin yanında eserler de kaleme almıştır. Bunlar, *Sûre-i Abese tefsiri*, *İzhâr şerhi*, *Divân*¹⁴ ve *Risâle-i Mecidiyye*'dir.¹⁵

3. Risâle-i Mecidiyye

Yaşlı, hasta, kalabalık bir aileye sahip olan ve müderrislikten maaş almadığı için geçim sıkıntısına düşen Hâmid Efendi, 1850 yılında yazdığı akâid ile ilgili olan Mecidiyye adlı risâlesini Osmanlı hükümetine arz etmiştir. Bunun sonucunda ise kendisine 2000 Guruş atıyye verilmiştir.¹⁶

3.1. Nüsha Özellikleri

Muhammed Hâmid Efendi'nin "Risâle-i Mecidiyye" adını verdiği risâle, İslam akaidi üzerine olup tek nüshası Başbakanlık Osmanlı Arşivinde İ.MVL, 171/5080 numarada kayıtlıdır. Eser güzel ve anlaşılır bir hat ile yazılmıştır. Bu nüsha, kendisi de bir hattat olan Hâmid Efendi'nin kendi hattı olmalıdır. Risâle 21 varak olup h. 1266 (1850) tarihlidir.

¹⁰ Kırzioğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, 6-18.

¹¹ Kırzioğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, 10; M. Hamid Efendi'nin ölüm tarihi şu eserlerde 1874 yılı olarak yanlış verilmiştir: Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/332; Bağdath İsmail Paşa; *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), I/261.

¹² BOA, A.MKT, 15/57.

¹³ Kırzioğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, 22-23.

¹⁴ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/ 332.

¹⁵ BOA, MVL., 232/19. BOA., İ.MVL., 171/5080.

¹⁶ BOA., İ.MVL., 171/5080. BOA., İ.DH., 90/4482.

3.2. Eserin Muhtevası

Muhammed Hâmid Efendi risâleye Allah'a hamd, Peygamber Efendimize salat ve dua ile şu şekilde başlamıştır:

Mest-i küllîdür künc-i hakîm elhamdü'l-lâhî'l-lezî lâ yehfâ aleyhî şey'in min miskâli zerrâtin fi's-semâvâti ve'l-aradîn. Ve en'ame tasdîkan hâssa min kemâli keremihi fi kulûbî'l-mü'minîne ve'l-müslimîn. Ve's-selâtü ve's-selâmu 'alâ Rasûlihi Muhammedi'l-lezî be'ase li ezhârî's-şerî'ati ve'd-dîn. Ve 'alâ âlihî ve eshâbihî ve etbâ'ihî'l-lezîne hüm nücûmu'l-ihtidâi ve'l-yakîn.¹⁷

Salat ve duadan sonra şecerelerini veren Muhammed Hâmid Efendi, sonra da dönemin padişahı Abdülmecid'i övücü sözler yazmıştır.

Muhammed Hâmid Efendi bu risâlede Arapça ve Farsçayı da kullanmıştır. Bir divan¹⁸ sahibi olan Hâmid Efendi, edebî yönünü bu risâlede de göstermiştir. Gerek Abdülmecid'i överken gerekse risâleyi yazma sebebini açıklarken ağdalı bir dil kullanmıştır.

Muhammed Hâmid Efendi, kendisinden geriye kalacak bir nakış olarak gördüğü bu risâleyi, rahmetle anılıp onu okuyan kimseden bir hayır dua almak için yazdığını şu şekilde ifade etmiştir:

Bu mecmua yıllar boyunca

Benden toprağa dökülen (karışan) zerrelere gibi kalsın

Amacım benden kalacak bir nakıştır

Çünkü var oluşun (hayatın) bâkî olmadığını görüyorum

Belki bir gün bir gönül sahibi rahmet ile anarak

Bu Hâmid'in hâli için duâcı olacaktır.¹⁹

Muhammed Hâmid Efendi, imânın mahiyeti konusunu ele aldığı bu risâleyi üç başlık altında yazmıştır. İlk bölümde Ehl-i sünnet inancına göre imânın tanımı ve rûknünün açıklaması yapılmıştır. Daha sonra imân-amel ilişkisi çerçevesinde imân artar mı, azalır mı? sorusunun cevabını aramıştır. En son olarak "imân mahlûk mudur?" sorusuna cevap vermeye çalışmıştır.

3.3. Risâlenin Kaynakları

Muhammed Hâmid Efendi, ele aldığımız *Risâle-i Mecidiyye* adı risâlesinde, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere çeşitli tefsir ve hadîs külliyyâtı ile temel akâid ile ilgili eserlerden yararlanmış. Onun, risâlesinde adını zikrettiği eserler şunlardır:

el-Küllîyyât (Küllîyyâtü Ebi'l-Bekâ): Asıl adı Eyüp olan Ebü'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ithaf ettiği eserdir. Başta Kur'an ve hadîs

¹⁷ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 1^a.

¹⁸ Kırzioğlu, *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*. Tarık Fidan, *Hâmid Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁹ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 3^b.

olmak üzere İslâmî ilimlerde kullanılan terimleri açıklamak üzere kaleme alınmış bir sözlüktür.²⁰

Meâlimü't-tenzil: Muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakihî olan Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) eseridir. Begavî, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri olan bu eserinde âyetleri hadislerle, sahâbe ve tâbiîn müfessirlerinin ve daha sonraki âlimlerin görüşleriyle açıklar.²¹

el-Mübînü'l-muîn li-fehmi'l-Erbaîn: Meşhur Hanefî fakihî, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi olan Ali El-Kârî'nin (ö. 1014/1605), Nevevî'nin *el-Erbaîn* adlı eserine yaptığı şerhtir.²²

Fezûl-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr: Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin (ö. 1031/1622), Süyûtî'nin eserine yaptığı şerh olup, yapılan şerhlerin arasında en çok kabul görenidir. Münâvî bu eserde hadisleri genişçe şerhetmiş, bazen hadislerin râvileri hakkında bilgi vermiştir.²³

Mişkâtü'l-envâr: Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) son dönem eserlerindedir. Üslup ve muhtevasıyla, Ehl-i Sünnet inançlarına sadık kalarak, varlık ve bilgi problemlerine tasavvufî-İşrâkî çözümler getirmeye çalışmıştır.²⁴

Şir'atü'l-İslâm: Hanefî fakihî İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir'in (ö. 573/1177) Osmanlı âlimleri arasında çok rağbet gören ilmihal ve ahlâk kitabıdır. İbadetler yanında gündelik hayata dair birçok konuda sünnet ve âdâb hakkında bilgi verilmektedir.²⁵

Mişkâtü'l-Mesâbih: Ferrâ el-Begavî'ye ait *Mesâbihu's-Sünne*'yi tamamlamak için Hatîb et-Tebrîzî (ö. 741/1340) tarafından yazılan eserdir. Hatîb et-Tebrîzî bu eserinde Begavî'nin sahih ve hasen diye ikiye ayırdığı hadisleri yeniden düzenleyip ilâvelerde bulunmuştur. O, Begavî'nin hadisleri seçme şartlarını dikkate alarak esere üçüncü bir bölüm eklemiştir. Ayrıca müellifin kapalı bıraktığı yerleri açıklamış ve hadislerin râvilerini zikretmiştir.²⁶

Şerhu's-Şifâ: Kâdî İyâz'ın eş-Şifâ' adlı eserine Ali el-Kârî'nin yazdığı şerhtir.²⁷

İrşâdü's-sârî: Ahmed b. Muhammed Kastallânî'nin (ö. 923/1517) Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'ine yazdığı şerhtir.²⁸

²⁰ Hulusi Kılıç, "Ebû'l-Bekâ El-Kefevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1994), X/298.

²¹ Mevlüt Güngör, "Begavî, Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), V/340.

²² Ahmet Özel, "Ali El-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), II/404.

²³ M. Yaşar Kandemir, "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), XXXI/571.

²⁴ Mustafa Çağrıncı, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), XIII/500, 520.

²⁵ Recep Cici, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), XXII/210.

²⁶ İbrahim Hatipoğlu, "Mesâbihu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), XXIX/258.

²⁷ Özel, "Ali El-Kârî", II/404.

²⁸ Abdulkadir Şenel, "Ahmed b. Muhammed Kastallânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), XXIV/583.

Câmi u't-tefsîr (Tefsîru Râgîb): Ragıp el-İsfahani'nin (ö. V/XI. Yüzyılın ilk çeyreği) yazmış olduğu tefsîrdir.²⁹

Garâ ibü'l-Kurân ve Regâ ibü'l-furkân: Nizamettin en-Nisaburi'nin (ö. 730/1329?) yazmış olduğu tefsîrdir.³⁰

Birgivi'nin Vasiyetname Şerhi: Kadızâde Mehmed Efendi'nin, Birgivi'nin eserine yazdığı şerhtir. Birgivi'nin *Vasiyetname* adlı eserinde genelde imân esasları, ibadet ve ahlâk konuları işlenmiştir.³¹

Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid eş-Şerîf 'alâ Şerhi't-Tecrîd: Nasîrüddîn-i Tûsî'ye (ö. 672/1274) ait *Tecrîdü'l-keâm* adlı kitaba Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413) yazdığı hâşiye üzerine Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) tarafından yapılmış bir çalışmadır.³²

4. Muhammed Hâmid Efendi'nin Görüşleri

Muhammed Hâmid Efendi risâlesinde ilk önce imân konusunu ele almaktadır. Ona göre imânın lügat manası olan tasdik, peygamberin getirdiği hükümleri kabul edip, bu hükümlere sâdik olmaktır. Tasdik ihtiyarî bir fiildir. Ona göre inanmak, tasdik ile aynı anlamda olup ilimden bir kısımdır. Ahkâm-ı dünyada imân-ı fitrîye değil imân-ı şer'îye itibar edilir. İman-ı şer'î ise namazın farzları gibi hükümleri akıl-bâliğ olan kimselerin kalp ile tasdik etmesidir. Mesela imânın şartlarını tasdik etmek vaciptir. Bunlardan birini tasdik etmeyen ittifakla kâfir olur.

Cumhur-ı muhakkıkine göre hakikât-ı imân ve Eş'arîlere göre mefhum-ı imânın tamamı kalben tasdik etmektir ki, onlar buna rûhu'l-imân demişlerdir. Tasdikün özü, imânın şubelerinden yani yetmişden fazla hasletten hariçtir. Mâturîdi ve İmâm Eş'arî ulemasına göre dil ile ikrar etmek, kişiye ehl-i imân muamelesi göstermek ve ahkâm-ı şer'iyeyi uygulamak için yeterlidir.

Bir kimse imânın altı şartını kalple tasdik edip dil ile ikrar etmezse ahkâm-ı şer'iyede kâfirdir ancak Allah katında mü'mindir.³³ Ama bir kimse imânın şartını dil ile ikrar edip kalple tasdik etmezse ahkâm-ı şer'iyede mü'min gibi hükmedilir ancak Allah katında mü'min değildir.³⁴ Ali el-Kârî'ye göre bir kişi kalben imân ettiği halde dil ile ikrardan kaçınsa ebedî cehennemdedir. Ancak Hâmid Efendi'ye göre ikrâr imândan bir cüzdür demek uzak değildir ama cüz de değildir. Lisandaki hal kalpteki halden cüz değil ancak ona delil olabilir.

Hâmid Efendi'ye göre tasdik-i kalp önemlidir. Zira kalp ile tasdikün imândan düşme ihtimali yoktur. Ama dil ile ikrarın imândan düşme ihtimali vardır. Uyku, gaflet,

²⁹ Ömer Kara, "Ragıp el-İsfahani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), XXXIV/399.

³⁰ Ali Turgut, "Nizamettin en-Nisaburi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), XXXIII/181.

³¹ Ahmet Turan Arslan, "Vasiyetname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XXXII/556.

³² Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), XXX/152.

³³ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 6^a.

³⁴ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 6^b.

kendinden geçme, delilik ve ölüm gibi istenmeyen hallerde imân kalpte bakidir. İmanın düşmesi ancak kalben unutmaya ile olur.³⁵

Risâlenin ikinci bölümünde imân-amel ilişkisi üzerinde duran Muhammed Hâmid Efendi bu konuda şu tespitlerde bulunmuştur:

İmam-ı Azam'a göre imânın esas rüknü kalben tasdik olduğu için ameller imânın içi ve parçası değildir. Mutlak olan imân yani kâmil olan imân, sahibini ebedî cehennemden kurtarır.³⁶ Mesela kalben tasdik eden bir kimse amel yapmak ile mükellef olmadan ölse, mü'min ve ehl-i cennettir. Kalben tasdik eden kişi amel işlesin ya da işlemez farz ve vacipleri inkâr etmedikçe mü'min ve ehl-i cennettir. Fakat günah işleyen kimse bu günahının karşılığında azap görür.³⁷ Kur'an- Kerim'de pek çok ayette geçen "*innellezîne âmenû ve amilû's-sâlihâti*" ibaresi imân ile amelin ayrı olduğunun delilidir.

İmam-ı Şâfiî'ye göre imânın şartı üçtür. Bunlar: Kalb ile tasdik, dil ile ikrar ve cevârih ameldir. Lakin ona göre amel imân-ı kâminden bir cüzdür, hakikat-ı imândan bir cüz değildir. Bir kimse ameli terk ederse imânı kâmil olmayıp nâkıs olur. Zira ona göre imânın artması ve eksilmesi amelin artması ve eksilmesi itibariyledir.³⁸

Hanefiler, Eş'âriiler ve diğerlerine göre imân artma ya da eksilme kabul etmez. İman, ibadet ve günah ile değişmez. Kadızâde'ye göre de imân artmaz ve eksilmez. Birgivi ise aynı düşüncede olup daha da ileri giderek "imân artar ya da eksilir" diyene "kâfir" demiştir. Zira "Ahkâm-ı şer'iyye ve İslam akaidi artar ve eksilir" demek "Şeriat-i Muhammediye nesh ve tebdil demek" olduğu için küfürdür. Ama bir kişi "İmânın kendisinin kuvvet ve zayıflık sebebiyle artar ya da eksilir" dese kâfir olmaz. Müctehidler birçoğu ise imânın arttığına ya da eksildiğine inanmışlardır.³⁹

Avâmın imânı dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Havassın imânı, dünyadan vazgeçerek ahiret yolunu tutmak ve kalben Allah'ın huzurunda olmaktır. Havassu'l-havassın imânı ise Allah'a ibadetin zâhir ve batınını bilmesi, halktan fenâ fi'llaha yönelmesi ve sırrını bekâ fi'llahda kılmaktır. İmanın artması ve eksilmesi aklen ve naklen kesin ve sabittir. İmanın artması ve eksilmesinin kesinliği, "*ve izâ tülîyet aleyhim âyâtühü zâdethüm imânen*"⁴⁰ ile "*liyezâdâdu imânen ma'a imânihim*"⁴¹ ayetleri iledir. Sabitliği ise "*lev vüzine imânu Ebû Bekrin bi-îmâni cemî'i'l-halâiki le-racağa bihim*"⁴² hadis-i şerifi iledir.⁴³

Bir mü'min imânda devamlılık ve sebat göstermese ve bir müddet sonra kâfir olmayı istese hemen kâfir olur. Özet olarak nefis-i tasdik Türkçede inanmak kelimesiyle ifade edilir. Amel, şeriata uygun olan bu imândan bir cüz değildir ve imân artmaz ve eksilmez.

³⁵ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 8^a.

³⁶ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 8^b.

³⁷ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 9^a.

³⁸ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 10^a.

³⁹ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 11^a.

⁴⁰ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Enfâl 8/2.

⁴¹ Fetih, 48/4.

⁴² Abdîrahim el-Mübarekfûri, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, c. VII, s. 298; Sehâvî, *el-Mekasidu'l-hasene*, thk. Muhammed Osmân, *Dâru'l-kitâbi'l-Arabi*, Beyrut 1405/1985, s. 555; Eğer, Ebu Bekr'in imanı, bütün halkın/insanların imanı ile karşılaştırılsa, Ebu Bekr'in imanı daha ağır gelecektir" (*Tuhfetu'l-Ahvezi*, 7/298-Şamile), Kenzu'l-Ummal'da (h. No: 35614) ise, "bütün halkın" yerine, "bütün yeryüzü sakinleri" tabiri kullanılmıştır.

⁴³ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 12^a-12^b.

Yukarıdaki hadiste delil olarak gösterilen imânın artmasından kastedilen, imânın semereleridir. Yani ibadetlerin sevabıdır.⁴⁴

Muhammed Hamit Efendi, bu konuda en isabetli kararı Ebu Hanife'nin verdiğini söylemektedir. İmam-ı Azam'a göre, imân kalp ile olup özü itibariyle artmaz ya da eksilmez. Mesela Ebu Bekir'in imânı ile bizim imânımız, imânın özü itibariyle aynıdır. Ebu Bekir'in imânı ile bizim imânımız arasındaki fark ise imânın vasfıyeti açısından olup bu vasfıyetin ortaya çıkması imânın kendi özünden hariçtir.⁴⁵

Muhammed Hâmid Efendi risâlesinin üçüncü bölümünde ise genel olarak imânın ölçülmesi ve imânın mahlûk olup olmadığı konusuna yer vermiş olup görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Peygamber efendimizin bir hadisine göre kalbinde hardal tanesi kadar imânı olan kimse cehenneme kalıcı olarak girmeyecektir. Günahı miktarı azap çektikten sonra cennete girecektir.⁴⁶

Kastalânî'ye göre ameller cevherlerle temsil edilir. Kıyamet günü hayır ameller terazinin bir gözünde beyaz ve parlayıcı cevher olarak, kötü ameller ise terazinin diğer gözünde, karanlık ve kara cevher şeklinde tartılırlar.⁴⁷

Ragıb-i İsfahani'nin tefsirinde yazdığı gibi, Allah, tartılan amel defterinde bir ağırlık ve hafiflik peyda eder. Mesela küçük bir amel defteri çok büyük defterlerden üstün olur.⁴⁸

"*Miskâle habbeti min hardalin*" ile kastedilen sevap ve günahların büyüklük ölçüsüdür. Ölçü birimi ise hardal tanesidir. Burada kastedilen ölçü birimi başka hadislerde de geçmektedir.⁴⁹ Ulema, imânın ölçüsü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i sünnet ulemasına göre imânın büyüklüğünden kastedilen, onun semereleri ve nurlarıdır.⁵⁰ Meselâ yakînın artması, zikr-i hafî, amel-i sâlih, miskîn üzerine şefkat, dış etkenlerin yardımı ve çokça tefekkür etme sebebiyle oluşan Allah'tan korkma gibi. Ölçülebilen imân verilen örneklerdeki gibi kişinin amelleridir. Hâmid Efendi'ye göre hakiki imân bunların dışındadır. Kadızade'nin Birgivi şerhine göre imânın miktarından kasıt icmalî imândır.⁵¹ Bu görüş ise Aliyü'l-Kari'nin görüşüne yakındır. Kadızade'ye göre imânın semeresinden kasıt ilimdir. İlim sayesinde amel ile imân eksilir ve artar. Bazı durumlarda yakîn⁵² tasdikten, yani imândan önce gelir. Birgivi'nin şerhinde İmam Şafi'ye göre de artan ve eksilen imân, din hakkındaki bilgidir. Mesela bu bilgi, kişiyi Allah korkusu ile haram işlemekten meneder, ayrıca ihlaslı bir kalp ile Allah'ı zikreder. İşte bunlar hakiki imânın dışında kalan teferruatlardır.⁵³

⁴⁴ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 13^a-13^b.

⁴⁵ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 14^a-14^b.

⁴⁶ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 15^a.

⁴⁷ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 15^b-16^a.

⁴⁸ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 16^a.

⁴⁹ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 17^a.

⁵⁰ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 17^b.

⁵¹ İcmalî iman: Hz. Peygamber'in getirdiği bu esaslara toptan iman etmeye icmalî, inanılacak şeylerin her birine ayrıntılı olarak inanmaya da tafsili iman adı verilmektedir. Hasan Kurt; Taklidi İmânın Tahkiki İmana Dönüşmesi, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Haziran 2012), 1/2, 3.

⁵² Hata ve yanılma ihtimali bulunmayan, gerçeğe örtüşen bilgi. Osman Demir; "Yakîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), XLIII/ 271.

⁵³ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 18^a-18^b.

Mücerred imânı olup salih ameli olmayan kişilerin ateşten çıkarılacağı ile ilgili hadîs-i şerif kâfirler hakkında değil, Mü'min kimseler hakkındadır.⁵⁴ Hz. İbrahim'in "velâkin liyutme'inne kalbî"⁵⁵ sözü, onun imânının eksik olduğu için değil ilm-i istidlâlden sonra ilm-i bedîhiyî talep etmesinden dolayıdır.⁵⁶

Özetlersek, İmam-ı Azam'ın zerre kadar imândan kastı kalben tasdîkin dışındadır.⁵⁷

Muhammed Hâmid Efendi'ye göre "imân" ve "İslâm" kavramları farklı anlamda olmayıp eş anlamlıdır. Nitekim ona göre her iman eden Müslüman ve her Müslüman da iman edendir.⁵⁸

Ulema, imânın mahlûk olup olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre imân kula ait olduğu için mahlûktur. Fakat Allah tarafından olan imân mahlûk değildir. "Şehida'llahü ennehü lâ ilâhe illâ hû, ve'l-melâiketü ve ulü'l-ilmî kâimen bi'l-kıstî"⁵⁹ ayetinde olduğu gibi Allah, mahlûkatı yaratmadan evvel vahdaniyetini izhar edip bildirmesi mahlûk değildir ama melekler, cinler ve insanların ikrarı, kendi seçimleriyle yaptıkları fiiller olduğu için mahlûktur.⁶⁰

Sonuç

Hz. Osman döneminde ve sonrasında başlayan siyasi ayrışmalar, akidevî tartışmaları da doğurmuştur. Bu tartışmalardan biri de imânın tanımı, mâhiyeti ve imân-amel ilişkisi meselesidir.

İslam âlimleri bu konuda değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Hanefî mezhebine ve Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre imânın hakikati, kalp ile tasdîkten ibaret görülmektedir. İkrar ise tasdîkin ilave rûknü olarak kabul edilmiştir.

Ehl-i sünnet âlimlerine göre imân artmaz ve eksilmez. İmanın artmasından kastedilen imânın semereleridir yani ibadetlerin sevabıdır. Amel ise imândan bir cüz değildir. Mücerred imânı olan kimseler, ameli olsun ya da olmasın cennete gidecektir.

Ehl-i sünnete göre imân ve İslam zatında birdir ve biri diğerinden ayrılmaz. İnsan, cin ve meleklerin imânı mahlûktur.

İmanın mâhiyeti konusuna değinen kişilerden biri de 19. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden olan Karşlı Muhammed Hâmid Efendi'dir. Çok yönlü bir âlim olan Hâmid Efendi, Nâmık Kemal gibi birçok önemli kişinin de hocasıdır.

Muhammed Hâmid Efendi, imânın mahiyeti konusunda yazdığı ve Padişah Abdülmecid'e ithaf ettiği "Risâle-i Mecidiyye" adlı risalesinde Hanefî mezhebi âlimleri ağırlıklı olarak, Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. Hâmid Efendi bu görüşleri aktarırken, onun farklı ya da birbirine yakın olan birçok görüşü kendi bilgi süzgecinden geçirdiğini, sonra bu bilgileri bize aktardığı anlaşılmaktadır.

⁵⁴ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 19^a.

⁵⁵ Bakara 2/60.

⁵⁶ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 19^a-19^b.

⁵⁷ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 19^b.

⁵⁸ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 19^b-20^a.

⁵⁹ Âl-i İmrân, 1/18.

⁶⁰ Muhammed Hamid, *Risale-i Mecidiyye*, Vr. 20^a-21^a.

Hâmid Efendi'nin, *Risâle-i Mecidiyye*'de görüşlerine yer verdiği İslam âlimleri şunlardır: İmam-ı Azam, İmam-ı Şâfi, İmam Maturidî, İmam Eş'ârî, Ali El-Kârî, İmam-ı Nevevî, Ebî'l-Bekâ, İmam-ı Beğavî, Taşköprizâde, Birgivi, İmam Kastalânî, Niyabûrî, Kadızâde, Râgıb Isfahânî.

Muhammed Hâmid Efendi'nin *Risâle-i Mecidiyye*'de birçok İslam âliminin görüşlerine yer vermesinin yanında Arapçayı ve şiir yazacak kadar da Farsçayı kullanması, onun ilmi seviyesini göstermektedir. Ayrıca risâlede kullandığı ağıdalı dil onun edebî yönünü göstermektedir.

Risâle-i Mecidiyye üzerine yapılan ilk çalışma olma özelliği taşıyan bu çalışmanın Muhammed Hâmid Efendi'nin ilim âleminde daha çok tanınmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca onun müderris ve edîb olmasının yanında ilmi yönü üzerine yapılacak farklı çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Şenol Susoy

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Ekler:

1. Risâle-i Mecidiyye'nin Transkripti

[2^b] Bismi'l-lâhî'r-raḥmâni'r-raḥîm

Mest-i küllîdür künc-i Ḥakîm elḥamdü'l-lâhî'-llezî lâ yehfâ 'aleyhi şey'in min miskâli zerrâtin fi's-semâvâti vel'arâzin. Ve en'ame taşdıḳan ḥaşşa min kemâli keremihi fî kulûbi'l-mümînîne ve'l-müslimîn. Ve's-şelâtü ve's-selâmu 'alâ Rasûlihi Muḥammedi'l-lezî be'as_e li ezhâri's-şeri'ati ve'd-dîn. Ve 'alâ 'âlihi ve eşâbihî ve etbâ'ihî'l-lezînehüm nücümu'l-ihtidâi ve'l-yakîn.

[3^a] Ammâ bâd bu 'abd-i fakîr-i pür taşşîr Vâız-zâde-i Erzurum Karsî es-Seyyîd Muḥammed Ḥâmid bin Ḥasan Efendi İbn Zeynel 'Abidîn Efendi İbn Aḥmed Efendi İbn Ya'qub Efendi el-Meşḥur bi Sarî Vâız İbn Aḥmed Efendi İbn el-Ḥacî Bâlî. Ravvehumu'l-lâhü te'âlâ fi'l-cenneti bi'l-ğavâlî. Beyân ider ki zerre miḳdârî imân ile dâr-ı beḳâyâ göçen 'âkıbetü'l-emr ravza-i rızvânda refref-i râhatda olduḡu gibi, şevketlü, ḳudretlü, meḥâbetlü, merḥametlü, veliyyü'n-ni'am-ı en'âm sebep-i emnü râhat-ı ḥaşş u 'âm, ḥâmî-i bilâd-ı ehl-i imân, [3^b] mâhî-i âs_ârî'z-ḳulm ve't-ṭuḡyân. El-mümes_s ilü binaşşi inne'l-lâhe ye'muru bi'l-'adlî ve'l-iḥsân. Ve hüve's-şultânü 'Abdü'l-Mecid Ḥân İbnü's-Şultân el-Ġazî Maḥmûd Ḥân İbnü's-Sultân el-Ġazî Abdü'l-Ḥamîd Ḥân. Lâ zâlete el-viyete'n-nuşrate mü'eyyidete ve münevverete. Mâ ezdâdü'l-kevkebetü ve'l-mevâkibu. Ve mâ tele'le'e'l-kameru ve'l-kevâkibu. Efendimiz ve Efendi-i heme-i 'âlemiyân ḥâzretlerinin eyyam-ı

ma'delet itmâm-ı 'adlî-i 'intizâm-ı mülükanelerinde hezâr kâr-ı düşvâr. Dest-yâr-ı hüsn-i tedbîr. İşâbet pezîr. Hümâyûnlarıyla zemân-ı yesîrde [4^a] beste-i şîrâze-i iltiyâm olub pençe-i şîr, müy-ı 'âhüya şâne ve Çengâl-i bâz güncişk-i nâtuvâna 'âşiyâne olmağ taqrîbi dâr-ı fenâda berâyâ zerre kadar cevri ü hayf görmeyüb der pister 'emn ü 'emânı günde-i cilbâb-ı 'istirâhat, evveleri aqşâ-yı rızâ-yı meyâmin irtizâ-yı şâhâne olduğı âfâkıyâne hüveydâ olduқта işbu Risâle-i Mecidiyye cem' ve telîfine 'ibtidâr ve pây-e serîr-i şevket-maşîr hazret-i tâcîdâriye taqdiime 'ictisâr olunabildi. Zerrevâr nazâr-ı kimyâ-âsar-ı hüsrevâ ne irerse iştiârü's-şems fi nısı'n-nehâr [4^b] şöhet-şîâr olduğı bedîdâr ve aşikârdır. Nazm:

Bemâned salha in cem'ü tertîb

Zemen her zerre hâk üftâde câyi

Garaz nakşist k'ez men bâz mâned

Ki hesti râ nemîbînem beqâyî

Meger şâhib-dili rûzi be rahmed

Koned derkâr-i in Hâmid du'ayi.

Bu risâle-i şerîfe üçler himmetiyle üç bâbı müstemil olması hengâm-ı pîrîde ihtiyâr olundu. Fe'ekülü ve bi'llâhî't-tevfîk ve teyyidehü zühürî't-tahkîk. Ve bite'dîbihi zühürî't-tahkîk.

Pây-i mülhî piş-i Süleymân berûn

Aybet ve liken hezest ez mürî

[5^a] el-Bâbü'l evvel fîmâ yukşadu tahkîkuhu îmân lügatta taşdıktır ya'ni muhbirin hükmüne münkâd olub kabul itmekdir. Ve muhbir-i sâdik kılub bi'l-ihtiyâr sîdka nisbet itmekdir. Zirâ me'mûrun bih olan taşdıq-ı fi'l-i ihtiyârîdir. Türkîde taşdıq inanmak; Fârisîde kervîden ve bâver ve işten ile ta'bîr olunur. Bu taşdıq ilimden bir kısımdır ki taşavvura muqabildir. Amma Külliyyätü Ebi'l-bekâ'da bulunan buna muhaliftir. Şâfi'î'den İmam Beğavî [5^b] 'aleyh-i rahmetihi'l-kaviyy Tefsîr-i Me'âlimü't-tenzîl'de yazar. Ahkâm-ı dünyâda îmân-ı fitriye itibâr yokdur. Ancak mu'teber olan îmân-ı şerîdir. İmam Nevevî 'aleyh-i rahmetehü'l-mülkü'l-bârî hazretlerinin hadîs-i erba'in şerhi fethu'l-mu'in'de Aliyyü'l-kârî yazar. İmân-ı şerî ol şeyler ki Hz. Peygamber (as)'ın dîninden olduğı bi'l-bedâhet, ya'ni istidlâlsız malûm oldu. Namazın vücûbu gibi 'âkilen bâliğ olan kimse ol şeyleri ancak kalbiyle taşdıq itmekdir ki taşdıq-ı hâşdır. Meselâ bir kimse cümle melekleri ve peygamberleri ve kitapları icmâlen mülâhaza [6^a] ile bunlara îmân vâcibdir. İcmâlen buna îmân-ı icmâlî ve îmân-ı cibillî derler. Mü'mîn îmân-ı aslî ile muttaşîf olmakda bu kadarca kifâyet ider ve bir kimse mislen hazret-i Cebrâîl ve Hazret-i Mûsâ 'aleyhima's-selâm ve Hazret-i Qur'andan her birlerini mu'ayyenen ve tafsîlen mülâhaza eylese bunlardan her birine îmân vâcibdir. Muayyenen ve tafsîlen külliyyâtda yazar. Tafşîl indinde bunlardan birini taşdıq itmez ise ol kimse bi'l-ittifâk kâfir olur. Cumhur-ı

muḥakkıkine göre ḥaḳıḳat-ı ĩmān ve aṣā'ireye göre mefḥum-ı ĩmānın temāmı ancak taṣdıḳ-i ḥās [6^b] ḳalbīdir ki bu taṣdıḳa rūhu'l-ĩmān dırler. Cāmi'us-saḡır şerḫi "Fezŷü'l-ḳadĩr"de yazar. taṣdıḳ-i ḥās, ŷu'be-i ĩmāndan ya'ni yetmiŷden ziyāde ḥaŷletlerden bi'l-icmā' ḥāricdir. ĩmām Mansŷr Māturĩdĩ'den cumhur ŷulemā ve Ebŷ'l-Hasen Eŷ'arı'den esahh rivāyete göre lisānile iḳrār 'ālem-i dŷnyāda ehl-i ĩmān mu'āmelesi olmaḡla ki tezevvŷc ve tezvĩc itmek ve katlden ve cizyeden ḫalāŷ olmak ve 'uŷr ve zekāt ile metālibe olunmak ve selām virmek ve mŷmĩnler maḫallesinde sākĩn olmak ve mŷmĩn ŷzerine ŷeḫādeti maḳbŷle olmak ve [7^a] mŷmĩn isimleriyle nidā olmak ve öldŷḡŷ vakt ḡasl-ı mesnŷn ile ḡasl olunub ŷzerine namaz kılınmak ve cenazesine teb'iyet idŷb mŷmĩnler kabirlerine defn olunmak ve ŷā'ir aḫḳām-ı ŷer'iyye icrasının ŷartıdır. Ḥaḳıḳat-ı ĩmāndan cŷz' deḡildir. Ve bir kimse mŷmĩn-i bih olan altı ŷeyine cenāb-ı mevlā ve melekler ve kitablar ve peygamberler ve ḳiyāmet gŷnŷ ve ḫayr ve ŷerr cenāb-ı ḫāzret-i ḫālıḳın takdĩr ve dilemesi ve yaratmasıyla olduḡun ḳalbile taṣdıḳden ŷoŷra lisānile iḳrār eylemese ol kimse 'inde'l-mevlā mŷmĩndir. Her [7^b] ḳaçan ol kimse aḫḳām-ı dŷnyāda mŷmĩn olmadıysa da ve bir kimse bu altı ŷeyi lisānile iḳrārından ŷoŷra ḳalbile taṣdıḳ itmez ise ol kimse aḫḳām-ı dŷnyāda mŷmĩndir. Amma 'inde'l-mevlā mŷmĩn deḡildir. Mezbŷr ḫadĩs-i erba'ĩn ŷerḫinde 'Aliyyŷ'l-Ḳarĩ 'aleyhi raḫmetŷ'l-bāri yazar. Bir kimse ḳalbile ĩmān idŷb ḳudreti var iken iḳrār dan bi'l-iḫtiyār imtinā' eylese ol kimse cehennemde ebedĩ'kalur. Zĩrā ḳudreti var iken iḳrār dan imtinā' taṣdıḳini [8^a] ibtāl itdi. ĩmānı kŷfre tebdil oldu. Bi'l-iḫtiyār puta secde iden ādem gibi oldu. Bu maḳamda iḳrār ĩmāndan cŷz'dŷr demek ba'd olmaz ama cŷz' deḡildir. Zĩrā iḳrār dan maḫall lisandır. Liŷāndaki ḫāl ḳalbedeki ḫālden cŷz' olmaz. Belki delĩl olur. Gŷnāḫ-ı kebĩre-i mŷrteḳib olan kimse iŷtiḫlāl itmedikḳe kāfir olub ebedi cehennemde kalmaz.

Nazm:

Kebāir-i 'abd ĩmāndan ḳıḳarmaz

Bu ḫŷkme i'tizāl ka'b uymaz.

Kebĩre hakkında vārid olan ḫadĩs-i ŷerĩfler ta'lĩza maḫmŷldŷr. ŷulemā-yı ızām efendilerimiz ḫāzretlerinin [8^b] Ebŷ Tālibin kŷfrŷnde icmā'ları var. Zĩrā Ḳāŷife'l-Kerb rāfi'ur-re'b āḫir zaman peygamberi faḫr-i en'ām 'aleyhi's-selātŷ ve's-selām efendimiz ḫāzretleri Ebu Tālibden iḳrārını ḫaleb eylediḡi vakt melāmet ve 'ārdan havfen iḳrār itmedi. Ma'a hāzā efendimiz ḫāzretlerinin ḫaḳ peygamber olduḡunu ve āḫiretde bir dār-ı cezā olduḡunu aḳlıyla istidlāl idŷb bilŷrdŷ. Bir kimse ḳalbiyle taṣdıḳ idŷb lisānile daḫi iḳrār kasd idŷb meselā dilsizlik iḳrār dan men' eylese evvel kimse bi'l-icmā' mŷmĩndir. Taṣdıḳ-i ḫāŷ ḳalbinin [9^a] gerek iḫtiyār ve gerek ızḫrār ḫāllerinde sŷkŷta iḫtimāli yokdur. Ama iḳrārın bi'l-lisānın gāhi sŷkŷta ihtimāli vardır. Ḥālet-i iḳrāḫda olduḡu gibi ḫālet-i nevm ve gafllet ve aḡmā ve cŷnŷn ve mevtde taṣdıḳ-i ḳalbede bākĩdir. Lākin ancak zŷhŷl ḳalbede ḫusŷlŷndedir. ŷsāme'd-din yazar, mŷmĩnlerin ḳocuḳları babalarının ĩmānlarıyla mŷmĩnlerdir. El-ĩlmŷ 'inde'l-'alĩmi's-selām.

El-Bâbü's-s-âni Fîmâ yaqsudü tedkîkahu.

Külliyatü Ebi'l-Beķā' ve Mişkätü'l-envârda yazar. İmâm-ı A'zam rahimehu'l-lâhü tealâ ve razî'anh ve nefe'anâ **[9^b]** bişefâ'atihi hâzretlerinin 'inde imân senâ'idir. Ya'nî kalb ile taşdıķ ve lisân ile ikrardır. Amâ taşdıķ-i hâss-ı kalbî rükn-ü a'zamdır. İkrâr-ı bi'l-lisân taşdıķ-i maħdûd üzerine delil gibidir. Hakikat-i imân ancak taşdıķ-i hâss-ı kalbî olduğundan "A'zam" hâzretlerine göre a'mâl ve tât imâna dâhalete değildir. Ve cüz değildir. Gerek mutlak olan imân ve gerek imândan mutlak olan olsun. Mutlak olan imân ki kâmil olan imândır. Şahibini nâra duħûlden men'ider. Ve imândan mutlak olan şahibini **[10^a]** nârda hülûddan men'ider. Menâvî ve 'Aliyyü'l-Kârî 'aleyhinâ füyûzâtî'l-bârî hâzretleri yazarlar. Bir kimsede taşdıķ-i hâss-ı kalbî hâsil olub teklîf-i 'amel-i lâhik olmadan vefât eylese mes'elâ kuşlukdan evvel imân idüb zevâlden evvel vefât eylese ol kimse bi'l-icmâ' mü'mindir ve ehl-i cennettir. Ve kalbinde taşdıķ-i hâss olan kimse gerek 'amâl u tât göstere ve gerek beşeriyet hasebiyle ma'siyet eylesin farzları ve vâcibleri inkâr itmeksizin ol kimse mü'min ve ehl-i cennettir. Lâkin ma'siyet **[10^b]** işlediği için faşık ve zalim ve 'azâb-ı elîme müstahakdır. Ve'l-hâsil 'amâl-i şâliha gerek farz ve gerek vâcib ve gerek şâir nevâfil-i şer'iyye olsun "A'zam" hâzretlerine göre hakikat-i imândan hâricdir. Ve cüz değildir. "İnne'l-lezîne âmenü ve 'amilu's-şâlihâti" nazm-ı kerîm delildir. Zîrâ ma'tûf mu'attûf-ı 'aleyhin gayrıdır. 'Ammâ "men âmene bi'l-lâhi ve'l-yevmi'l-âhiri"deki 'atf 'atf-ı tefsîrîdir. "Atfu'n-nesk"dan değildir. İmâm Şâfiî rahimehu'l-lâhü tealâ ve nefe'anâ bişefâ'atihi hâzretlerinin 'inde imân s'ülâsîdir. Taşdıķ-i bi'l-cinân **[11^a]** ve ikrâr-ı bi'l-lisân ve 'amel-i bi'l-erkândır. 'Amel-i bi'l-erkân ile murâd o emre imtişâl ve nevâhidin ictinâbdır. Yahud erkân ile murâd yedi 'uzuvdur ki göz ve dil ve kulağ ve el ve bađn ve 'uzv-ı maħdûd ve ayakdır ki bunlar ile hayr-ı 'amel işlemekdir. Lâkin Şâfiî hâzretlerine göre 'amel imân-ı kâmilden cüz'dir. Hakikat-ı imândan cüz değildir. Bir kimse 'ameli terk eylese imân-ı kâmil olmayub nâkıs olur. İmâm Şâfiî hâzretlerine göre imân ziyâde ve noksân itmesi 'amelin ziyâde ve noksânı itibariyledir.

[11^b] "Fethü'l-Mu'in"de yazar. İmâm-ı A'zam ve etbâi ve Eşâ'rîden ve hattâ İmâmü'l-Harameyn ve gayrılara göre rahimehu'l-lâhü tealâ imân ziyâde ve noksân kabul itmez. Zîrâ taşdıķ-i hâss-ı kalbî tât yahud ma'siyet zammıyla mütegayyir olmaz ki tecezzi ve teb'iz ve ziyâde ve noksân dâhil olsa Kâzî-zâde merħûm yazar. Ahkâm-ı ilâheyenin 'adedi ziyâde ve noksân kabul etmediği ecilden imân ziyâde ve noksân kabul itmez. Ve Birgivînin gelecekte bâb-ı s'âlisde zikr itdiğimiz buna qarîbdır. Bir kimse imân artar **[12^a]** ve eksilür dise kâfirdür demişler. Birgivînin anladığı oldur ki mü'min-i bih olan ahkâm-ı şer'iyye ve sâir mes'âl-i dîniyye itibariyle artar veya eksilür dise küfrdür. Zîrâ ahkâm-ı şer'iyye ve akâid-i İslâmiyye artar ve eksilür demek şer'at-ı Muhammediyye nesh ve tebdil olur dimekdir. Anınçün kâfir olur el-ıyâzu bi'l-lâhi te'alâ. Ammâ nefsi imân kuvvet ve za'f tarîkiyle ziyâde ve noksân kabul ider dise kâfir olmaz. Zîrâ, müçtehidinden çok kimse imânın ziyâde ve noksânıyla kâillerdir. Külliyâtda yazar. İmân, cenâb-ı bârî hâzretleri **[12^b]** Ya'nî rabbü'l-âlemînin emrini haber verici zâtın şıdkını delîllerin izhârı sebebiyle

şadık kılması ziyâde ve noqsân kabul itmez. Zîrâ bunlar emmâre-i hudüsdür. Te'âlâ'l-lâhu an hâzihi ve îmân-ı enbiyâ ve îmân-ı melâikete ziyâde kabul ider, noqsân kabul itmez. Ve âhâd-ı nâşşın îmânı ancak taşdıķ-i hâşş-ı kalbîdir. Dînlere göre îmân ziyâde ve noqsân kabul itmez. Tâ'at ile tefsîr idenlere göre kabul ider. İmân-ı enbiyâ hazretleri maķbûldür. Ve îmân-ı melâikete matbû'dür. Ve îmân-ı mübtedi'în mevkûfdür. Ve îmân-ı münâfıkîn **[13^a]** merdüddür. 'Âvâm-ı mü'mînînin îmânı taşdıķ-i bi'l-cenân ve ikrâr bi'l-lisândır. Havâşş-ı mü'mînînin îmânı dünyâdan nefsi uşanub ve tarîķ-i âhîrete sülûk idüb ve mekândan münezzeh olan mevlâ ile kalbi huzürda olmaktadır. Ve havâşşü'l- havâşş mü'mînînin îmânı tâ'at-ı mevlâda zâhir ve bätını mülâzım olub Ve halkdan fenâ'î fi'l-lâha rücü' idüb ve sırrını bekâ'î fi'l-lâhda kılmaktadır. Eğer su'al idersenki îmân ziyâde ve noqsân kabul itmesi naklen ve 'aqlen maķtû' ve sâbitdir. Ammâ naklen ve "ve izâ tülîyet **[13^b]** aleyhim âyâtühü zâdethüm îmânen" ve daķi "liyездädü îmânen ma'a îmânihim" nazmlarında maktû'dür. Ve daķi "lev vüzine îmânu Ebü Bekrin bi-îmâni cemî'î'l-halâiki le-racaha bihim hadîs-i şerîfnde sabittir. Ve amma aklen Hz. Fahr-i kâinâtın îmânıyla âhâd-ı ümmetin îmânı beraber olmaķ lâzım gelür. Cevab külliyyatda yazılana göre âyet-i ülâda îmandan murad taşdıķ ve ikrâr ve 'amelden mürekkebin mecmû'udur. Yalnız taşdıķ deĝildir. Ayete hâniyedeki yezdädü nazm-ı kerîmidir. Asr-ı şefâ'at me'serede şahâbe-i kirâm efendilerimiz hazretleri hakkında der ki ânlar icmâlen îmân itdiler. **[14^a]** Şoñra bir farzdan şoñra bir farz geldi şahâbe her bir farz hâşşaten mu'ayyenen ve tafşîlen îmân itdiler. Amma vahy munķatı' olduğundan bizler hakkında ülfet ve kesret te'emmül ve delillerin i'ânesiyle ziyadeyi kabul iden îmânının semereleridir. Yoħsa aslî îmân deĝildir. hadîs-i şerifden murâd bu sevâbda terciħdir. Aslî îmânda terciħ deĝildir. Ve ba'zılar cevâb virdi ki îmân üzerine dâ'im ve şâbit olmaķ her bir şâ'atde îmân üzerine ziyâdedir. Hattâ bir mü'mîn îmânda devâm ve sebât niyyet itmeyüb bir müddetden şoñra **[14^b]** Kâfir olmak murâditse hemân fi'l-hâl kâfir olur. Taşdıķ ve ikrârı laĝv olub îmânı bätıl olur ve küfr hükümü ile kâfir olur. Hafazallahü Teâlâ'l- mü'mînîne an hâzihi'l-beliyyete. Fezleketül- baħs ve'l- kelâm haķıķat ve nefsi taşdıķ ki Türki'de inanmaķile ta'bîr olunur. İşte bu taşdıķ-i hâşş-ı şerî' olub daķi 'amel îmandan bir cüz' olmayarak lizâtihi ziyâde ve noqsân kabul itmez. Ama kesret-i tekfîr ve delâilin i'ânesi sebebiyle ziyâde ve noqsân kabul etmesi emr-i hâric i'tibâriyledir. Lizâtihi deĝildir ve ba'zılar îmân ziyâde ve noqsân **[15^a]** kabul etmesinde ĝalîz teşni' itmişler. Dikķat ve haķķ-ı inşâf olduğda haķķ-ı eħaķķ ser-i mezhebimiz Ebü Hanîfe aşluhâ s.âbitun ve feruhâ fi's-semâ' hazretleri yedindedir. Cenâb-ı hazret-i mevlâ benim gibi âşyi şefâ'atlerine mazhâr eyleye. Âmin. Biħürmet-i emîn. Ve bizim taşdıķımız keyfiyet yâ'nî vaşfiyyet cihetiyledir. Meselâ Hazret-i Ebî Bekr rażiya'l-lâhü te'âlâ 'anhü ve 'an sâirü'l-şahâbeti hazretlerinin taşdıķ gibi olmaktan haķıķat-i taşdıķ ziyâde ve noqsân kabul itmek lâzım gelmez. Bu makâmda keyfiyetden murâd **[15^b]** vaşf-ı inkişâfın zuhûrudur ki Hazret-i Ebî Bekr efendimizde ziyâde ve bizlerde noqsândır. Vaşf-ı inkişâfın zuhûru haķıķat ve nefsi taşdıķtan hâricdir. Ve zât-ı taşdıķ üzerine tefri' iden şeylerden biri daķi budur. El-ilmü 'inde'l-alîmi bi's-serâiri.

El-Bâbu' s. - s.âlis fi'l-maķşadi'l-aşlî min hâzihi'r-risâleti

İmâm Velîyyüddîn 'aleyhi Füyûzâtî'l-Veliyyü'l-Mu'în hazretleri Mişkâtü'l-Mesâbîhte yazar İbni Mes'ud razîya'l-lâhü'l-mülkü'l-vedüd hazretlerinden rivâyet olundu ki âhîr zamân peygamber-i fahr-i en'âm 'aleyhisselâti **[16^a]** ve's-selâm hazretleri bir hadîs-i şerîfde buyurdular ki "lâyedhulu'n-nâre ehadê fî kalbihî miskâle hâbbeti min hardalin min imâni" Ya'nî kalbinde imândan hardaldan bir dâne vezn ve mikdârı olanlardan hiçbir kimse duhul-i hulûd ile nâra dâhil olmaz. Hak te'âlâdan ma'fîret ve şefa'atlardan bir şefaât irişmediyse cehennemde üst tabakada günâhı mikdârı yanub soñra bir kimse izni'l-vehhâb çıkub cennete girse gerektir. Miskâle hâbbetün min hardeli ve şa'îrati ve bürrati ve zerrati ve hâbbeti ve hardaleti ve dînâr ve nişf-ı dînâr. Bunların **[16^b]** her birleri şey-i kalîlde mis ildir. Şifâ-i şerîf şerhinde 'Aliyyü'l-Kârî 'aleyhi rahmetü'l-bârî hazretleri yazar. İmân ve ma'fîret 'arazdırlar sâir mücessem şeyler gibi miktâr ile bilinmezler. Lâkân keyfiyyet itibariyle muhteliflerdir. Buharî-i şerîf şerhinde imâm Kastalânî 'aleyhi rahmetü'l-bârî hazretleri buyurur ki huzur-ı ma'nevîde kulum arz olan 'amelî kendü mikdârında bir cisim kılınub soñra vezn olunur. Yâhüd 'amel şâhibiyle berâber olub vezn olunur. Yâhüd 'ameller cevâhire temsîl olunur. Soñra hayr 'amel **[17^a]** terâzünün bir gözünde beyâz ve parlıcı cevher ve şer 'amel terâzünün diğêr gözünde karanlık kara cevher kılınub vezn olunurlar. Tefsîr-i Râğîb-ı İshfâhî'de yazar. Vezn olunan 'amel defterleridir ki Cenâb-ı Kâdir-i Muṭlaḳ o defterlerde sıklet ve hıffet peydâ ider. Ve Cenâb-ı Haḳ kâdirdir ki bir küçük 'amel defterinde bir kader-i 'azîm halk ide ki çok büyük defterlere gâlib ve 'âlî ola. İmâm Nevevî 'aleyhi rahmetü'l-mülkü'l-ḳavî hazretleri buyurur ki bu vezn ve mikdârları ancak Cenâb-ı Hâlıkî'l-Mîzân bilür. 'Aliyyü'l-Kârî **[17^b]** hazretleri miskâle hâbbetin ve mâ'tufun 'aleyh ne şeyden kinâye olduğun beyân ider. El-ilmu 'inde'l-lâhi te'âlâ. "Tefsîr-i Garâibü'l-Ḳur'ân"da ve gayrıda yazar. Miskâl ile murâd vezn mikdârıdır. Hâbbetün min hardalin ile murâd hardaldan bir dânedir. Ve hardal Türkîde taḥrif idüb hardâl didükleri ma'rûf dânedür. Ve ba'zılara göre hâbbetün min hardalin ile murâd çörek otu dânesidir. Ve şa'îretün ve bürratün bir dâne arpa ve bir dâne buğdaydır. Ve zerratün beyne'n-nâse Şifâ'un Şemsde görünen hebbâlarda meşhûrdur. Sa'ir ma'naları daḥi **[18^a]** vardır. Ez-cümle bir ma'nâsı daḥi yetmiş zerre bir sivrisinek kanadına berâber olur ve yetmiş sivrisinek kanadı daḥi bir hâbbeye berâber olur. "Tefsîr-i Niyâburî"den Keşfü'l-esrâr taḥrîrine göre "İnne'l-lâhe lâ yuzlemu miskâle zerratin" daḥi "Femen ya'mel miskâle zerrati" nazmlarında ve daḥi "Lâ yedhulü'l-cennete men kâne fî kalbihî mis kâle zerratin min kibr" hadîs-i şerîfinde "zerratin"den murâd ma'nâ-yı meşhûrdur. Mübâlağâ-i müfîd olduğıçün ve dînâr dirhemini büyük birâderi olan sikkeli altuna dinilür. Muḥarrir **[18^b]** Faḳîrin büyük ve küçük birâderi yokdur. Bundan soñra belki birâder şâhibi ola. 'Aliyyü'l-Kârî yazar. Mes.elâ "mis kâle hâbbeten min hardalin min imâni" ki ba'zı hadîs-i şerîfde vârid olmuştur. Ulemâ-yı 'ızâm efendilerimizden tevîlinde ihtilâf eylediler. Aslî imânda ihtilâfları gibi ehl-i sünnet ve'l-cemâ'atdan muḥakkikîne göre imân ki taşdıḳ-i haşş-ı kalbîdir. İşte murâd bunun gayrı olan s.emereler ve nûrlardır. Külliyyâtda yazar. Gâhîce yakîn taşdıḳden muḳaddem olur. Meselâ yakînin izdiyâdı ve nefsin **[19^a]** kararı yâhüd zikr-i hafî yâhüd 'amel-i sâlih yâhüd miskîn üzerine şefkat yâhüd cenâb-ı bârîden ḥavf ki ḥâricden delîllerin i'anesi ve kesret-i tefekkür sebebiyle ḥâşıl olur. "Zerratin"

ķader-i ĩmāndan murād kināye tariķiyle bunlardan biridir ki ĥakĳkat-i ĩmāndan bizim mezhebe gōre bunlar ĥāricdir. Ve Kāzĳ-zādenin Birgivi Őerħinde “zerretin” ķader-i ĩmāndan murād-ı ĝāyetde ĩmān-ı icmālĳden kināye olsa deyu buyurduĝu ‘Aliyyü’l-Kāri zikr itdiĝine ķarĳbdır. Yāħud “s. emeretin” ile murād ĳlimdir ki **[19^b]** ‘amel ile ĩmān ziyāde ve nokŐan olur. ĩmām Őāfi’iye gōre Birgivi Őerħinde ve gayrĳlerde yazdıĝına binā’en “Őir’atü’l-ĳslām” da yazar. Yaķĳn dinden ednā Őey ki mųmĳn vaķitlerinden bir vaķitte ‘an ihlās zikru’l-lāha meŐĝųl kaldı. Yāħųd ol ednā Őey ki cenāb-ı bārĳden ĥavfen mųmĳn ĥarāmdan men’ eyledi. Ĥadĳs-i āħarda “miŐkāle zerretin mine’l-ĳmān” dan kināye tariķıyla murād bu ednā Őeylerdir ki taŐdıķ-i ĥāŐŐ-ı ķalbĳden ĥāricdir ve mųteferri’ātdandır. Őerħu ‘Aliyyü’l-Kāride yazar.

[20^a] Ĥadĳs-i Őerĳfde vārid olmuŐdur ki mekāndan mųnezzeħ olan cenāb-ı bārĳ mųcerred ĳmān ųzerine ĥaber-i zā’idi meselā ‘amel-i sālĳhi olmayan kimseleri nārdan ihĳrāc ider buyurduĝu mų’mĳn olan kimseler ĥaķķındadır. Kāfirler ĥaķķında deĝildir. Zĳrā icmā’a muĥālĳfdir. Bu ĥadĳs-i Őerĳfden taŐdıķ-i ĥāŐŐ-ı ķalbĳ bize gōre cųz’lenmek ve ĳmāndan taŐdıķ ma’ħųd cųz’ olmaķ zann olunmaz. Zĳrā ba’zĳ zandandır. Ve Ĥāzret-i ĳbrāħĳm Őalavātu’l-lāhu te’ālā ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi ĥāzretlerinin “velākin leyutme’inne ķalbĳ”

[20^b] Tariķ-ı hikāyet olmak ųzere ĳilm-i iŐtidlālĳden Őoĳra ĳilm-i bedĳħiyi Őalebdır. Ve sār cevābları daĥı vardır. Fezleketü’t-taŐŐilų ve’l-ķelām ĳinde Ebĳ Hanĳfetü’l-imāmü’l-hųmām zerre ķadar ĳmāndan murād u merām taŐdıķ-i ĥāŐŐ-ı ķalbĳnin gayrıdır ve’s-selām. Kemā zekernā fi’l-bābi’l-evveli ve’s-s. ānĳbi’t-tamām. Ve’l-ĳilmų ĳinde’l-mųlki’l-muķtediri’l-allām. Allāħųmme ezded yakĳnenā biħųrmeti Muĥammedin ‘aleyhi’s-selātu ve’s-selām. Ve Őerĳat-i Aĥmediyede ĳmān ve ĳslām birdir.

Nazm:

Ve lā yųĝayyeru ĳmānųn ve ĳslāmųn.

[21^a] “Ve lem yekųn limā fi ŐŐer’i ĥųkmān.”

Zĳrā her bir mųmĳn mųslimdir. Ve her bir mųslim mųmĳndir. Ya’ni bi ĥasebi’z-zāt biri āħardan ayrılmaz.

Nazm:

“Direm ĳmān ve ĳslām oldu vāħid

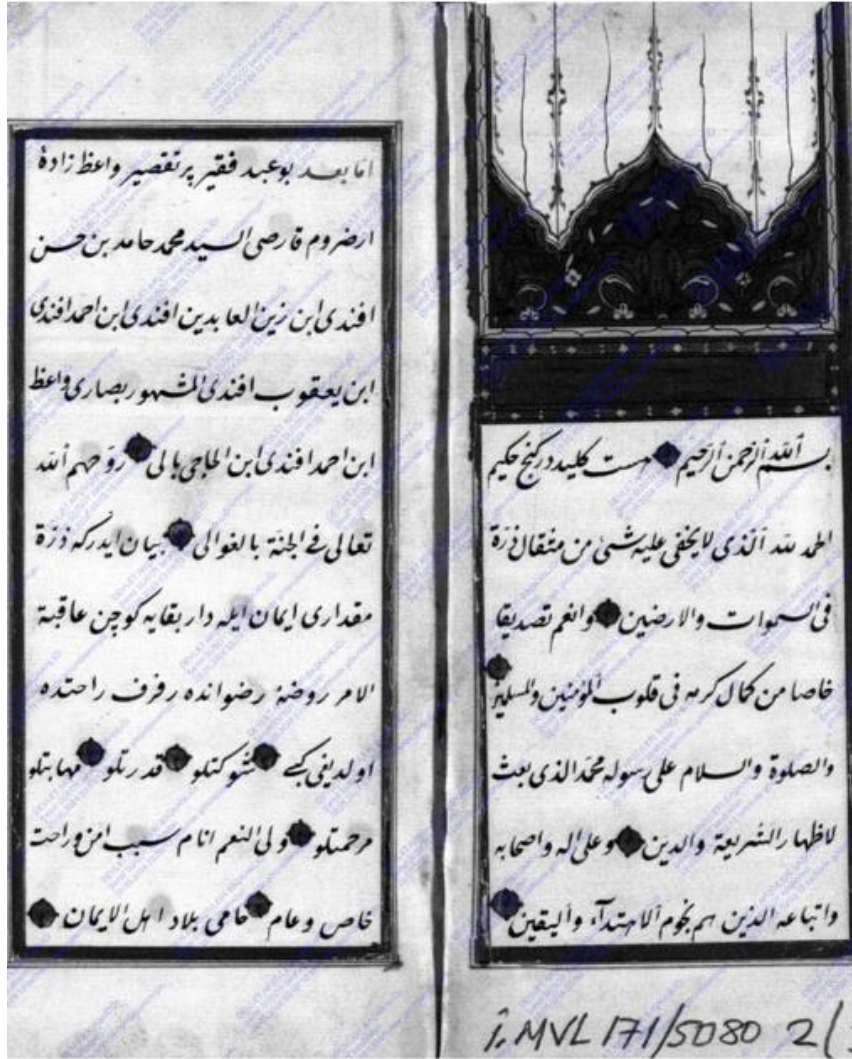
Bu ĥųkme ehl-i sųnnet cųmle Őāħid”

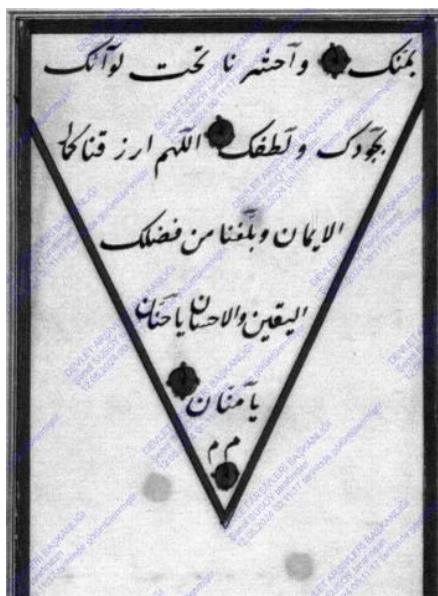
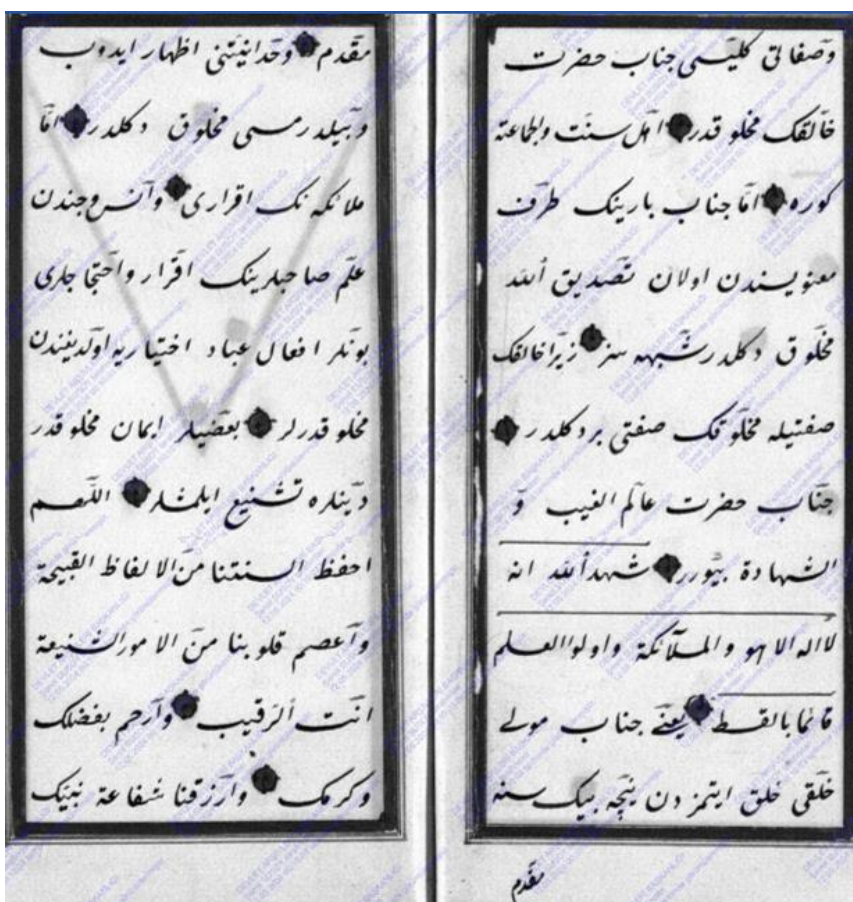
Daĥı ĳmānĳn maĥlųķ ve gayr-ı maĥlųķ olmasında ‘ulemā-yĳ kirām fųyųzātĳ’l-mųmĳni’s-selām efendilerimiz ĥāzretleri ihĳtilāf eylediler. Ba’zĳlar buyurur ki ĳmān ķulun fi’lidir. Bir Őey ki ķuldan oldu ol Őey maĥlųķdur. Zĳrā ķulun zātı ve efāl **[21^b]** ve Őıfat-ı kųllĳsi cenāb-ı ĥāzret-i Ĥālĳķın maĥlųķudur. Ehl-i sųnnet ve’l-cemā’ata gōre. Ama cenāb-ı bārĳnin taraf-ı ma’nevĳsinden olan taŐdıķu’l-lah maĥlųķ deĝildir Őųbhesiz. Zĳrā Ĥālĳķın Őıfatıyla maĥlųķun Őıfatı bir deĝildir. Cenāb-ı ĥāzret-i ‘ālimų’l-ĝayb ve’ŐŐeħāde buyurur. “Őeħide’l-

lâhu ennehü lâ ilâhe illâ hü. Ve'l-melâiketu ve 'ulü'l-îlmi kâ'imen bi'l-kıst." Ya'ni cenâb-ı mevlâ halkı halk itmezden nice bin sene [22^a] muqaddem vaḥdâniyetini izhâr idüb ve bildirmesi maḥlûḳ degildir. Ammâ melâikenin ikrârı ve ins ü cinden ilm şâḥiblerinin ikrâr ve ihtiyâcları bunlar efâl-i 'ibâd-ı ihtiyâriye olduğundan maḥlûḳdurlar. Ba'zılar îman maḥlûḳdur diyenlere teşnî eylemişler. Allâhümme'ḥfaz elsinetinâ mine'l-elfâzi'l-ḳabîhati va'sım ḳulübenâ mine'l-umûru's-şeni'ati ente'r-rakîbü. Ve erḥam bifazlike ve keremike. Ve erzuḳnâ şefâ'ate nebiyyike.

[22^b] Yümnike ve'ḥşernâ taḥte livâike bicüdike bilutfike. Allâhümme'rzeḳnâ kemâle'l-îmâni ve bellignâ min faẓlike'l-yakîni ve'l-iḥsâni yâ ḥannânu yâ mennân.

2. Risâle-i Mecidiyye'nin İlk ve Son Varakları

Kaynakça

- Osmanlı Arşivi (BOA.), A.MKT, 15/57.
BOA, (İ.DH.), 90/4482.
BOA, İ.MVL., 171/5080.
BOA, MVL., 232/19.
BOA, NFS.d., 2758;
Arslan, Ahmet Turan; "Vasiyetname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXXII/556-558. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
Bağdath İsmail Paşa; *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*. I. cilt İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
Cici, Recep; "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXII/210-211, Ankara: TDV Yayınları, 2000.
Çağrı, Mustafa; "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII/518-530, Ankara: TDV Yayınları, 1996.
Demir, Osman; "Yakîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLIII/271-273, İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
Esad Mehmed Efendi. *Bâğçe-i Safâ-Endüz*. haz: Dr. Rıza Oğraş, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
Fidan, Tanık. *Hâmid Divânı (İnceleme-Tenkidli Metin)*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.
Güngör, Mevlüt; "Begavî, Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V/340-341, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
Hatipoğlu, İbrahim; "Mesâbihu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX/486-487, İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
Kandemir, M. Yaşar; "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXI/571-573, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
Kara, Ömer; "Râgıp el-İsfahani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV/398-401, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
Kılavuz, A. Saim. *İslam Akaidi ve Kelâma Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.
Kılıç, Hulusi; "Ebû'l-Bekâ El-Kefevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, X/298, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
Kırzioğlu, Banıççek. "Namık Kemal'in Karstaki Hocası Müderris Büyük-Hâmid Efendi (1779?-1854)". *Türk Kültürü II/22*, (1964), 204-208.
Kırzioğlu, Banıççek. *Namık Kemal'i Kars'ta Okutan Müderris, Şeyh Va'izzâde Muhammed Hâmid (1779-1854) Ve Divançesi*, Ankara: San Matbaası, 1987.
Kur'an-ı Kerim Meâlî. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
Kurt, Hasan. "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, 2012, 1-15.
Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, c. I. İstanbul: Meral Yayınları, t.y.
el-Mübarekfürî, Abdirrahim. *Tuhfetü'l-Ahvezi*, c. VII, Kahire: Matbaatü'l-Medeni, 1964/1384.
Muhammed Hâmid, *Divan-ı Hâmid*, Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, No. 1049.
Muhammed Hâmid, *Risâle-i Mecidiyye*. BOA, İ.MVL., 171/5080.
Özel, Ahmet; "Ali El-Kârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II/403-405, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
Özen, Rumeysa; *İlk Dönem İmanın Mâhiyeti Tartışmaları (Zeyd b. Ali- Ebû Hanîfe Ve Kâsım b. Sellâm Özelinde)*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
Sehâvî, *el-Mekasîdu'l-hasene*, thk. Muhammed Osmân, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.
Şenel, Abdulkadir; "Ahmed b. Muhammed Kastallânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIV/255-256, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
Turgut, Ali; "Nizamettin en-Nisaburi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII/181-182, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
Yavuz, Yusuf Şevki; "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXX/151-152, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
Yeşilyurt, Temel. "İmanın Mahiyeti", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün. 287-295. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.